

الفرقان (بنیاد میراث اسلامی): هدف، دامنه و دستاوردها^۱

نوشته: هادی شریفی^۱
ترجمه: آتش جمفرنژاد^۲

دامنه طرح‌ها که توسط بنیاد پشتیبانی و انجام شده است، به شرح ذیل است:

بررسی جهانی نسخ خطی اسلامی

هدف این پروژه رهبری و هدایت یک بررسی جامع و روزآمد از مجموعه‌های نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان بود. جامعیت این بررسی را تعداد کشورهای تحت پوشش نشان می‌دهد، یعنی ۱۰۵ کشور. ضمناً محدودیتی روی زبان نسخ خطی نبود، هر چه نسخه خطی که به خط عربی نوشته شده بود نیز شامل این بررسی می‌شد. بیشترین سهم نسخ خطی مربوط به زبان عربی بود، به دنبال آن فارسی، ترکی، اردو، سپس سواحیلی، فولانی، مالی، هیوسا، فولیه، پنجالی، هندی، پشتو، بلوچی، کردی، ایقور، یوروبا و غیره.^۳

بررسی شامل مجموعه‌های خصوصی نسخ خطی و همین‌طور مجموعه‌های عمومی می‌شد. این نکته بسیار سخت و دشوار بود، بویژه در صحرائ - جنوبی آفریقا^۴، جایی که تقریباً تمام نسخ خطی در دست مالکین مجموعه‌های خصوصی بود.

این بررسی، اطلاعات محتوای مجموعه را نیز شامل می‌شد، به عنوان مثال، موضوع، زبان، تاریخ تقریبی نسخ خطی، اهمیت مجموعه، مثلاً جایی که دارای نسخ خطی کمیاب و منحصر به فرد، یا نسخه خطی با کیفیت هنری فوق‌العاده بود، و شرایطی که این نوع نسخه‌ها در آن نگهداری می‌شدند. این نکته آخری به همان

مؤسسات خیریه معین با تلاش دلیرانه و گسترده خود متعهد شوند که، برای حفظ و نگهداری و جلوگیری از خرابی نسخ خطی اسلامی اقدام نمایند. من این آرزو را داشتم که بتوانم در این وظیفه مهم شرکت کنم... ولی ساده نبود. احساس کردم حالا شاید بتوانم به این آرزو که چندین دهه است آن را در نظر دارم جامه عمل بپوشانم.^۵

در مجموع، هدف بنیاد (الفرقان) برای پیشبرد تحقیق و مطالعه در زمینه نسخ خطی موارد زیر را شامل می‌شود:

- رهبری و هدایت یک بررسی جامع در مورد نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان؛
  - کمک به تهیه سیاهه دستنویس و فهرست‌نویسی مجموعه‌های فهرست نشده نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان؛
  - حفظ مجموعه‌های نسخ خطی اسلامی، که در معرض خطر و مورد غفلت قرار گرفته‌اند، با استفاده از فناوری‌های (تکنولوژی) مناسب؛
  - ویرایش و چاپ نسخ خطی اسلامی مهم که تاکنون به طور جدی ویرایش نشده‌اند؛
  - تشکیل سمینارها و کنفرانس‌ها، در رابطه با نسخ خطی اسلامی.
- همکاری با سایر مؤسسات که در اهداف فوق سهیم‌اند، بخش ضروری تلاش‌های بنیاد برای رسیدن به اهداف جهانی آن است. تأسیس یک کتابخانه در مقیاس متوسط در بنیاد به عنوان ابزاری برای اهداف تحقیق ضروری به نظر رسید. فعالیت‌های بنیاد، مثل عملکرد، طبیعت و

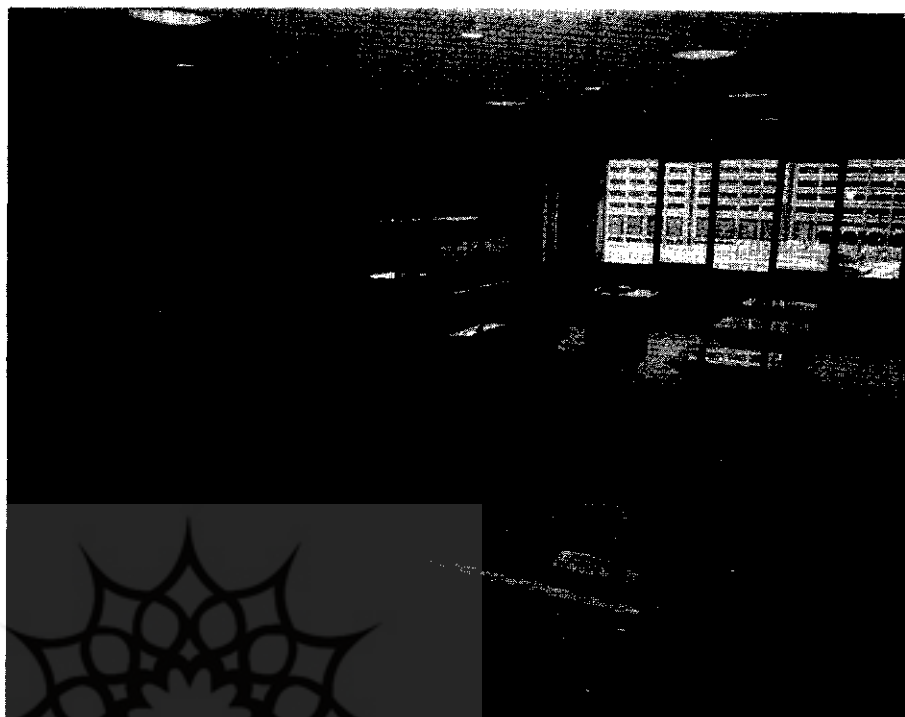
الفرقان - بنیاد میراث اسلامی، در اوایل ۱۹۸۹ تأسیس شد. اهدافی که برای آن بیان شده عبارتست از: پیشبرد تحقیق و مطالعه در زمینه نسخ خطی اسلامی در سراسر جهان، حفظ نسخ خطی اسلامی و جلوگیری از در معرض خطر قرار گرفتن آنها، ثبت تعداد تقریبی نسخ خطی اسلامی، و توجه به شرایط نگهداری آنها.

در اصل این مطالعه مقدماتی، براساس یک تحقیق قبلی که انجام شده بود استوار است. این کار تحقیقی، تعداد کشورهایی را که دارای نسخ خطی بودند ۷۲ کشور پیش‌بینی کرده بود. رقم واقعی، همان‌طوری که بعداً در این گزارش خواهیم دید، به رقم خیلی بیشتر از این می‌رسد. حتی با ۷۲ کشور نیز، برنامه‌ریزی و انجام یک بررسی درباره نسخ خطی اسلامی یک طرح بسیار بزرگ بود. بررسی این موضوع به بودجه قابل ملاحظه و همکاری و شرکت محققین و مؤسسات کشورهای مورد نظر متکی بود. پاسخ اولیه از دانشکده‌ها مأیوس‌کننده بود. و پاسخ‌ها با نظریاتی مثل، طرح بسیار جاه‌طلبانه است و فقط می‌تواند در رویاء به حقیقت پیوندد همراه بود. در واقع هم، انجام این کار یک آرزو و رویاء بود، ولی با تلاش فراوان به واقعیت پیوست. نیروی حرکت از رویاء بسوی واقعیت از سوی رییس این بنیاد، ایجاد شد. او در سالروز تأسیس بنیاد در ۱۹۹۱ گفت، "من همواره برای از بین رفتن و خرابی میراث‌های مکتوب خودمان (مسلمانان) احساس تأسف و ناراحتی می‌کنم. ناراحتی من فقط زمانی تخفیف می‌یابد که

کشورهای سابق کمونیستی ارتباط با دانشمندان محلی را برای انجام بررسی‌ها ممکن ساخت. در مورد چین فقط یک مقاله دست‌نوشته بود که به مجموعه‌هایی چند در پکن اشاره می‌کرد، بقیه این کشور بزرگ که صدها و هزاران نسخ خطی اسلامی در آنجا وجود دارد، بدون دست‌یابی باقی ماند. بهر حال قوانین سخت مانع امضای قرارداد با یک دانشمند یا یک مؤسسه خارجی قبل از پذیرش مقامات کشور شد. این مانع بزرگی بود. بعداً به نظر رسید که مسئولین نسبت به چنین تحقیقاتی، مثل بررسی کار ما، تمایلی ندارند چون ارزش چندانی برای آنها ندارد. مقدار مطالعات اندک اسلامی در چین این مسأله را بسیار مشکل می‌ساخت تا یک نفر استاد صاحب صلاحیت برای انجام بررسی پیدا شود. بنابراین، جای خوشوقتی بود که بنیاد یک دانشمند خارجی را که قبلاً در پکن کار می‌کرد و با مجموعه نسخ خطی اسلامی آشنایی داشت و دسترسی معقول به آن‌ها داشت پیدا کرد.

اگر چه حتی در نتیجه این بررسی کشورهای ایتوبی، سومالی و بعضی از قسمتهای سودان هنوز کامل نشده بود، بنیاد قادر به تهیه برخی اطلاعات درباره مجموعه‌های نسخ اسلامی این مناطق شد. این موضوع به کمک اساتیدی انجام گرفت که قبلاً در این کشورها بودند و به این تحقیق و مطالعه علاقه نشان دادند. این بررسی ۱۰۵ کشور را تحت پوشش

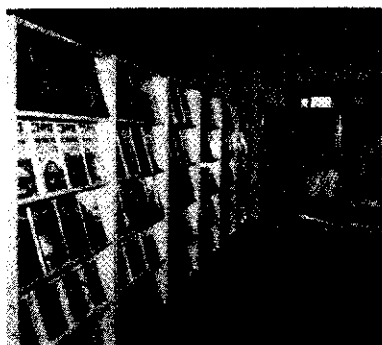
کوشید تا این کمبود را به دو طریق تکمیل کند. □ با هدایت و رهبری یک بررسی برای اولین بار به هر طریق ممکن در کشورهایی که قبلاً مورد رسیدگی قرار نگرفته بودند. □ با مراجعه به هر فهرست موجود و چاپ نشده، فهرست دستنویس^۶، دفتر ثبت و غیره که دارای اطلاعاتی درباره مجموعه‌های مناسب بودند. ضمناً، بررسی تمام جزییات کتابشناسی‌های روزآمد و کاتالوگ‌های نسخ خطی اسلامی را در هر شکلی، به عنوان مثال، گزارش یا کتاب و به هر زبانی، مورد توجه قرار داد.

وقتی که در ۱۹۸۹ بررسی شروع شد مناطق دور از دسترسی وجود داشتند که برقراری ارتباط با دانشمندان محلی آنجا یا غیرممکن بود و یا بسیار دشوار، این مناطق شامل کشورهای شوروی (سابق)، چین، اروپای شرقی، کشورهای منطقه جنگی مثل سومالی^۷، ایتوبی^۸ و آخری هم عراق. تغییرات سیاسی عظیم اخیر در

اندازه توجه به نگهداری و محافظت، نسخه‌های خطی، حیاتی بود. کارهای قبلی مثل:

- Gechichte des arabischen Schrifttums, by Fuat Sezgin;
- Faharis al-makhtutat al-'arabiya fi al-'alam, by Kuris' Awwad;
- Les manuserits arabes dans le mode by a. H.W. Huisman;
- Biolografiya arabskikh rukopisei, by I.B. Mikhailova and A.B. Khalidov

که در مورد نسخه‌های خطی عربی در سراسر جهان انجام شده بود، یا کارهایی مثل آن که، ای. بیرنباوم (E. Birnbaum) در مورد یک کشور ویژه انجام داده بود، در اصل براساس روند یک منبع کتابشناختی تهیه شده بودند. به دلیل این که تمام آنها متکی به مواد چاپ شده بودند و مجموعه‌هایی را که هرگز قبلاً بررسی و جستجو نشده بودند را نمی‌پوشاند، این بنیاد سخت

روبرو بود:

□ اکثریت مجموعه‌ها در دست صاحبان مجموعه‌های خصوصی بودند، و دسترسی به آنها بسیار مشکل بود.

□ فهرست‌نویس شایسته و کاردان در اکثر کشورهای فوق وجود نداشت.

(این مسأله، بنیاد را وادار ساخت تا قدم مهم بعدی را بردارد. یعنی، ترتیب دوره‌های آموزشی برای فهرست‌نویس‌ها.)

به هر حال، بنیاد ترتیبی داد که این پروژه در مسیر خود قرار گیرد، و بنابراین دوره‌های بیشتری برای تهیه فهرست دستنویس‌های نسخ خطی اسلامی ترتیب داده شد.

مالی (Mali):

در سال‌های اخیر مرکز مدارک و تحقیقات احمدبابا (CEDRAB)^{۱۱} در تسیمبوکتو (Timbuktu) با کمک یونسکو^{۱۲} و بعضی از کارشناسان نسخ خطی اسلامی غربی در کشورهای غرب آفریقا، با موافقت و حمایت مسئولین کشور، مرکزی شد برای مطالعه و جمع‌آوری نسخ خطی از تمام قسمت‌های کشور مالی (Mali) بنیاد با مسئولین مرکز احمدبابا، برای تهیه فهرست دستنویس حدود ۹۰۰۰ نسخه خطی اسلامی که یا در مرکز نگهداری می‌شد و یا مرکز به آنها دسترسی داشت، قراردادی منعقد کرد. یک طرح برای تهیه فهرست دستنویس این نسخ خطی در دو سال تعیین شد و سپس در قسمت‌های دیگر کشور گسترش یافت. پیش‌بینی می‌شود که فهرست توصیفی ۹۰۰۰ نسخه خطی شامل ۶ جلد شود. جلد اول آن قبلاً آماده شده است و بعد از ویرایش در اکتبر ۱۹۹۴ زیر چاپ خواهد رفت. بنیاد، انتظار دارد که جلد دوم، سوم و چهارم را در اواخر امسال دریافت نماید. این مجلدات پس از ویرایش بزودی چاپ و منتشر خواهد شد.

E.J. Brill, POB 9000, Leiden, Netherlands.

فهرست برداری دستنویس نسخ خطی اسلامی^{۱۳}

بررسی نشان داد که در بسیاری از کشورها کوششی برای تهیه فهرست دستنویس از نسخ خطی اسلامی صورت نگرفته است، به ویژه در مجموعه‌هایی که صاحبان خصوصی دارند. این مورد بیشتر در کشورهای صحرای - جنوبی آفریقا ملاحظه می‌شد.

همان‌طور که در بالا اشاره شد، بنیاد به حفظ تعداد بیشتری از نسخ خطی اسلامی، تا جایی که امکان دارد علاقه‌مند است. جمع کل تعداد نسخ خطی اسلامی در جهان متجاوز از سه میلیون نسخه است (شامل نسخ تکراری، نسخ خطی معمولی و نسخ با اهمیت). بنابراین با توجه به بزرگی پروژه، لازم است قبل از شروع به صرف هزینه / وقت زیاد برای فرآیند نگهداری و بررسی، محتوی یک نسخه خطی شناسایی شود.

آرزوی رییس بنیاد این بود که بودجه موجود در کشورهایی صرف شود که نسخ خطی اسلامی به دلایل اقتصادی، اجتماعی، ایدئولوژیکی و غیره مورد غفلت قرار گرفته‌اند. به این دلیل حق تقدم به کشورهای صحرای - جنوبی آفریقا داده شد. جایی که حتی منابع مالی اصلی برای شروع هر نوع تهیه فهرست دستنویس از نسخ خطی اسلامی وجود نداشت.

یک پروژه در ۱۹۹۳ برای تهیه فهرست دستنویس از نسخ خطی موجود در ۲۲ کشور آفریقایی شامل کشورهای زیر شروع شد. بنین، بورکینافاسو، کامرون، چاد، جزایر کمور، گامبیا، غنا، گینه بیسائو، ساحل عاج، کنیا، ماداگاسکار، مالاوی، مالی، موریتانی، نیجر، نیجریه، سنگال، سیرالئون، آفریقای جنوبی، تانزانیا و توگو.

برای انجام این پروژه بنیاد با دو مشکل زیر

می‌گرفت. از این تعداد، کشورهای زیر برای نخستین بار مورد جستجو قرار می‌گرفت: آلبانی، بنگلادش، بنین، بورکینافاسو، چین، جزایر کمور، قبرس، استونی، گامبیا، یونان، گینه، گینه بیسائو، سیرالئون، سومالی، آفریقای جنوبی، سریلانکا، تایلند و توگو^{۱۴}. در حدود ۳۰ کشور دیگر شامل کشورهای می‌شوند که در بررسی‌های قبلی به بیش از یک یا دو مجموعه اشاره نمی‌کنند.

اگر چه بررسی انجام شده توسط بنیاد، تازه‌ترین و با اهمیت‌ترین بررسی درباره نسخ خطی اسلامی است، نمی‌توان ادعا کرد که به طور جامع و کامل انجام شده است، زیرا هنوز تعدادی از کشورهای که بایستی دارای مجموعه‌هایی از نسخ خطی اسلامی باشند وجود دارند، به ویژه دلایلی در دست است که هنوز تعدادی مجموعه شناسایی نشده در مناطق صحرای جنوبی آفریقا و بعضی کشورهای آسیایی وجود دارد.

بررسی جهانی بنیاد در زمینه نسخ خطی اسلامی در سطح جهان در پایان ۱۹۹۲ کامل شد. نتایج آن در آثار زیر به چاپ رسیده است:

□ World Survey of Islamic Manuscripts, Volume I, edited by Geoffrey Roper, London, 1992, 569 PP., ISBN 1 873992 01 7, Covering 32 countries.

□ World Survey of Islamic Manuscripts, Volume II, edited by Geoffrey Roper 1993, 724 PP., ISBN 1 873992 02 5, Covering 33 countries.

□ World Survey of Islamic Manuscripts, Volume III, edited by Geoffrey Roper, in press, due to be Published summer 1994. The Last volume which comprises approximately 1000 pages covers the remaining 40 countries.

این آثار توسط مؤسسه زیر توزیع شده است:

موریتانی (Mauritania)

موریتانی دارای تعدادی از مهمترین و با ارزش‌ترین نسخ خطی اسلامی در افریقای غربی است. تلاش‌هایی برای ثبت آنها انجام گرفته است، ولی هنوز باید فعالیت‌های زیادتری انجام بگیرد. بنیاد، با همکاری مؤسسه تحقیقات علمی موریتانی (IMRS)^{۱۳} قرار است فهرست دستنویس نسخ خطی اسلامی موریتانی را انجام دهد. در مرحله اول مناطق چین‌گواتی (Chinguetti) و کوادان (Ouadane) زیر پوشش قرار می‌گیرد، سپس کوالاستا (Oualaceta) و بعد از آن تی‌چیت (Tichit). مجموع تعداد نسخ خطی در مناطق یاد شده فوق حدود ۶۰۰۰ نسخه است. اولین فهرست دستنویس شامل ۱۵۰۰ نسخه خطی اسلامی می‌شود. قرار است این برنامه‌ها در اواخر بهار ۱۹۹۴ به پایان برسند. فهرست دستنویس دو منطقه دیگر در سپتامبر ۱۹۹۴ آماده خواهد شد. بنابراین بخش اصلی نسخ خطی اسلامی موریتانی در سال جاری فهرست‌برداری خواهد شد.

نیجر (Niger)

بنیاد با فهرست‌نویس‌های صاحب صلاحیت در نیجر تماس گرفته است. سرپرست مؤسسه تحقیقات علوم انسانی (IRSH)^{۱۴} دانشگاه نیامی^{۱۵} (جایی که اخیراً دوره آموزشی برای فهرست‌نویسها در آنجا به پایان رسید)، مسئول مجموعه مؤسسه است، که شامل ۳۱۰۷ نسخه خطی است. این مجموعه بزرگترین و مهمترین مجموعه در نیجر است. فهرست‌برداری تمام این مجموعه ترتیب داده شده است.

نیجریه (Nigeria)

نیجریه دارای مجموعه‌های نسخ خطی گوناگون است و تعدادی مجموعه کوچکتر به طور خصوصی در اختیار اشخاص است. با توجه

به وسعت کشور و مجموعه‌هایی که در آن موجود است، بنیاد یک کار معین را برای فهرست‌برداری آنها به عهده گرفته است. در ایالت کادونا^{۱۶}، که تعداد ۵۰ مجموعه خصوصی و عمومی وجود دارد، برای مرحله اول طرح، سه مجموعه برای فهرست دستنویس انتخاب شد. این پروژه شامل: آرشیو ملی در کادونا (Kaduna MSS) ۲۳۰۰ نسخه خطی؛ مجموعه طرح تحقیقات تاریخی شمال^{۱۷} در زئیر (۲۰۴۰ نسخه خطی)؛

مجموعه مالام شهو تاسی رونا (Malam Shehu Tasi Rufa's) در زئیر (۶۰۷ نسخه خطی). فهرست دستنویس که این سه مجموعه را می‌پوشاند در اواخر ماه مارس ۱۹۹۴ کامل خواهد شد. بنیاد، همان کار را برای ادامه تهیه فهرست دستنویس تمام نسخ خطی موجود کشور انجام خواهد داد.

کنیا (Kenya)

در سال ۱۹۹۲ مسؤل تدوین فهرست در کنیا مجبور شد که به خارج از منطقه کنیا مسافرت کند تا محل مجموعه نسخه‌های خطی اسلامی را شناسایی کنند. این امر هزینه زیادی در برداشت، به هر حال بسیاری از مجموعه‌های کنیا مثل سایر کشورهای افریقای در اختیار صاحبان مجموعه‌های خصوصی است که دسترسی به این مجموعه‌ها را بسیار دشوار می‌سازد. بنابراین تصمیم گرفته شد که ضمن ثبت نسخ خطی برای بررسی، فهرست دستنویس آنها نیز تهیه شود. این فهرست دستنویس در بنیاد آماده چاپ است.

جزایر کومور (Comoro Islands)

سیاست بالا که در کنیا انجام شد برای تهیه فهرست دستنویس تعداد کم نسخ خطی موجود در این جزایر که در شرق موزامبیک قرار دارند به

کار گرفته شد. این فهرست دستنویس نیز کامل است و همراه با فهرست دستنویس کنیا به چاپ خواهد رسید و همچنین فهرست تانزانیا.

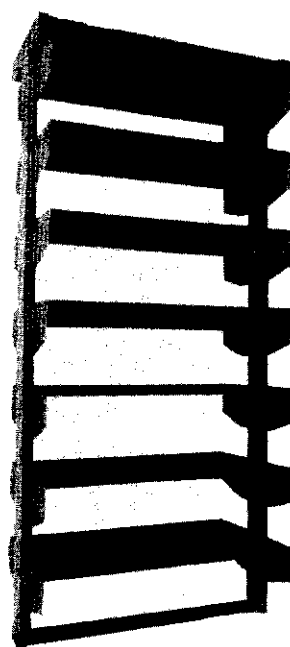
تانزانیا (Tanzania)

بنیاد یک مجموعه مهم از نسخ خطی اسلامی در آرشیو ملی زنگبار پیدا کرد. بقیه مجموعه‌ها با یک استثناء در مناطق دیگر پراکنده بودند و تماماً در دست صاحبان مجموعه خصوصی. بنیاد اخیراً با فهرست‌نویسان تانزانیا گفتگو کرده است تا مناطقی را برای طرح تهیه فهرست دستنویس مشخص نمایند. تهیه فهرست دستنویس در اوایل ۱۹۹۴ شروع خواهد شد.

سنگال (Senegal)

اخیراً بنیاد، با تهیه‌کننده سنگالی گفتگو کرده است تا مشخص کند کدام مجموعه‌های نسخ خطی اسلامی ابتدا فهرست خواهد شد.

غنا، ساحل عاج، بسین، توگو (Ghana, Ivory Coast, Benin, Togo)

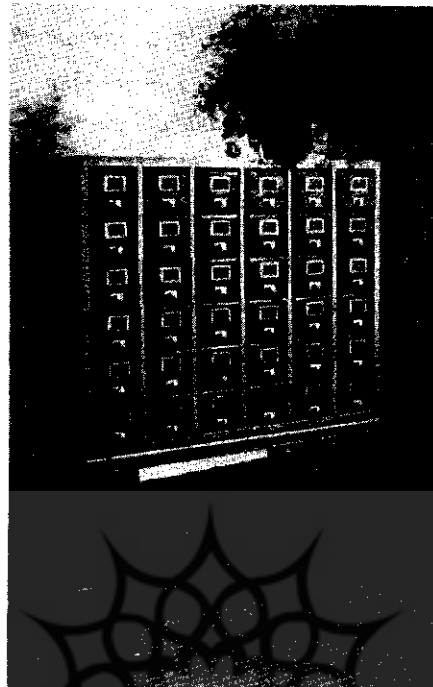
تصمیم گرفت تمام نسخ خطی موجود در لیتوانی، لتونی و بیلوروس را فهرست‌نویسی کند. کار شروع شد و در پاییز ۱۹۹۳ در لیتوانی و لتونی به اتمام رسید. کار مجموعه بیلوروس در بهار ۱۹۹۴ پایان خواهد یافت.

هند (India)

این کشور دارای سومین مجموعه بزرگ نسخ خطی اسلامی در جهان است. برخی از مجموعه‌های بزرگ کاملاً مورد جستجو قرار نگرفته‌اند و اجازه داده شد متفرداً فهرست شوند. وسعت کشور و تعداد مجموعه‌های نسخ خطی اسلامی، این مسأله را که کار از کجا باید شروع شود، دچار مشکل می‌سازد. در بعضی موارد، دسترسی به مجموعه‌ها که بایستی برای فهرست‌نویسی توسط بنیاد انتخاب شوند، به علت برتری گروه‌های قومی و ملاحظات تعصبی در آن مناطق مشکل است. به هر حال، غنا و اهمیت مجموعه‌های نسخ خطی اسلامی در هند، ما را ترغیب می‌کند تا به تعدادی از مشکلات که با آنها روبرو می‌شویم فائق آییم. بنیاد از پیشنهاد همکاری مرکز ایندرا گاندی^{۲۲} در دهلی استقبال نمود. شش مجموعه عمومی مهم برای فهرست‌نویسی مرحله اول انتخاب شدند:

- Khuda Bakhsh Oriental Public Library, Pantia;
- Jamia Handard, Delhi;
- Jamia Islamic, Delhi;
- Hadrat Pir Muhammad Shah Dargah Library, Ahmedabad;
- Jamimasid Library, Bombay;
- Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

پس از تهیه گزارش‌های مقدماتی توسط مرکز ایندرا گاندی، کار فهرست‌نویسی در اواخر سال ۱۹۹۴ شروع شد.

لیتوانی، لتونی، بیلوروس (Lithuania, Latvia, Belalus)

دو ایالت بالتیک^{۲۰} و بیلوروس جزء مناطقی هستند که دارای نسخ خطی منحصر به فرد هستند. به عنوان مثال نسخ خطی اسلامی به زبان تاتار و بیلوروسی - به ویژه ترجمه‌های کامل قرآن به ترکی و بیلوروسی. نسخ خطی گوناگون از قرآن و سایر نسخ خطی اسلامی که توسط مفتی لهستان در سال ۱۸۳۵ مهر شده است در موزه تاریخ و قوم‌نگاری ویلنیوس^{۲۱} توسط نویسنده مقاله که در ۱۹۹۲ دیداری از لیتوانی داشت، مشاهده شده است. تحت رژیم کمونیستی سابق نسخ خطی اسلامی و مسیحیت به عنوان اجزاء مرده موزه تاریخی قلمداد می‌شد. و در نتیجه مورد غفلت و فراموشی قرار گرفته بودند. بعد از دگرگونی‌های سیاسی، وضعیت اقتصادی کشور، فاقد بودجه برای چنین مواردی از جمله نسخ خطی اسلامی بود. اکثر نسخ خطی از ۱۹۹۲ به بعد در وضعیت نامناسبی قرار دارند و نیاز به ترمیم فوری دارند. در ۱۹۹۳ بنیاد

ارتباط‌های اولیه با برخی کتابخانه‌ها و موزه‌ها و محققین در نیجریه انجام گرفته است. افراد با صلاحیت و کارشناس به آنها کمک خواهند کرد. بنیاد، در دوره جدید برنامه تهیه فهرست دستنویس را در کشورهای دیگر صحرای جنوبی افریقا که تاکنون تحت پوشش قرار نگرفته، اجرا خواهد کرد.

فهرست‌نویسی:

مسلم است که فهرست‌نویسی کامل نسخ خطی اسلامی خیلی بیشتر از تهیه فهرست دستنویس وقت می‌گیرد. تهیه یک فهرست با تمام جزئیات و وظیفه بسیار پیچیده‌ای است. به هر حال، بنیاد قبلاً این فعالیت را شروع کرده است و برخی از مجموعه‌های مهم را که به دلایلی فهرست نشده و یا بدست فراموشی سپرده است فهرست‌نویسی می‌کند. یک الگو فهرست‌نویسی با راهنما که شامل تمام مسائل فهرست‌نویسی است تهیه شده و این الگو بعد از موافقت‌های مقدماتی برای فهرست‌نویس‌ها فرستاده می‌شود. کار بنیاد از شروع پروژه فهرست‌نویسی در ۱۹۹۳ به شرح ذیل است.

روسیه (Russia)

مجموعه نسخ خطی اسلامی در مؤسسه زبان، ادبیات و تاریخ در آکادمی علوم^{۱۸} در کازان، تاتارستان^{۱۹} شامل، حدود ۵۰۰۰ نسخه است - کلاً (۳۵۰۰) نسخه به زبان عربی، ۳۰۰ نسخه به زبان فارسی و بقیه به زبان ترکی / تاتار است. بنیاد با این آکادمی قرارداد بسته است که فهرست‌نویسی تمام مجموعه در مدت ۴ سال انجام پذیرد. اولین جلد این فهرست در پایان ۱۹۹۴ به بنیاد تحویل می‌شود. پیش‌بینی می‌شود مجلدات فهرست کامل آن حدود ۹ جلد خواهد شد.

آلبانی (Albania)

تحت رژیم سابق کشور آلبانی، نسخ خطی اسلامی کاملاً مورد غفلت و فراموشی قرار گرفته‌اند. بلافاصله پس از دگرگونی سیاسی، بررسی در مورد وجود نسخ خطی اولین قدم جدی بود که بنیاد در این کشور انجام داد. این بررسی مجموعه‌های عمومی را شامل می‌شد، زیرا صاحبان مجموعه‌های خصوصی هنوز برای دادن اطلاعات به بیگانگان اعتماد ندارند.

آرشیو ایالت و کتابخانه ملی تیرانا دارای دو مجموعه نسخ خطی اسلامی با مجموع ۱۶۰۹ جلد است که بزرگترین مجموعه قابل دسترسی در کشور است. بنیاد قبلاً با مسئولین مربوطه برای فهرست‌نویسی آنها تماس گرفته است. مشکل اصلی فقدان فهرست‌نویس کاردان و آشنا به نسخ خطی عربی است، که قسمت اصلی مجموعه را شامل می‌شود. اگر بنیاد نتوانست دانشمندی محلی مناسب برای این کار پیدا کند متخصص فهرست‌نویسی از خارج فرستاده خواهد شد.

سودان (Sudan)

تعدادی از مجموعه‌های نسخ خطی سودان فهرست‌نویسی نشده‌اند، و مجموعه‌های موجود، چه عمومی و چه خصوصی، در شرایط نامناسبی هستند. این به دلیل بی‌توجهی نیست، بلکه به علت فقدان بودجه و کارمند است. شرایط نامناسب نسخ خطی، فهرست‌نویسی فوری و حفظ آنها را ضروری کرده است. یک طرح برای فهرست‌نویسی دانشگاه خارطوم^{۲۳} در دست تهیه است. این مجموعه، بزرگترین مجموعه در کشور است، که شامل مجموعه تیجانی (Tijani) هم می‌شود که به دانشگاه خارطوم اهدا شده و از نظر تعداد نسخ خطی طب اسلامی مهم است.

بنیاد برنامه‌ریزی می‌کند که مجموعه‌های بیشتری از نسخ خطی اسلامی را در سودان

فهرست‌نویسی کند، - در صورتی که شرایط عمومی کشور این اجازه را بدهد.

پروژه فهرست‌نویسی مجموعه‌های نسخ خطی در سایر کشورها که این نسخه‌ها در آنجا مورد غفلت قرار گرفته و منابع محلی کمک جدی برای فهرست‌نویسی آنها انجام نمی‌دهند، یاری خواهد کرد. یکی از این کشورها یمن^{۲۴} است، جایی که بنیاد قصد همکاری با سازمان یونسکو را دارد و بعضی دیگر از کشورها که در فرایند برنامه‌ریزی طرح نگهداری در کشور دایر هستند. بنیاد یک طرح فهرست‌نویسی را در آنجا شروع کرده در حفظ و نگهداری نسخ خطی اسلامی تلاش خواهد نمود.

دوره‌های آموزشی برای فهرست‌نویس‌ها

پروژه‌های تهیه فهرست دست‌نویس و فهرست‌نویسی بنیاد یک مشکل اساسی را روشن ساخت - کمبود فهرست‌نویس کارآزموده نسخ خطی - به ویژه در کشورهای مورد نظر، بنابراین بنیاد در ۱۹۹۳ تصمیم گرفت دوره‌های آموزشی برای فهرست‌نویس‌ها برگزار نماید. برنامه جامع ریخته شد و اولین دوره آموزشی به مدت ۶ هفته از ژانویه - فوریه ۱۹۹۴ در قاهره برگزار شد. بیست دانشجو از پانزده کشور در این دوره شرکت کردند. دومین دوره آموزشی در سپتامبر - اکتبر ۱۹۹۴ در استانبول، ترکیه و سومین آن در اوایل ۱۹۹۵ در لندن برگزار شد.

حفظ و نگهداری

حفظ نسخ خطی اسلامی که در شرایط نامناسب هستند یکی از اهداف بنیاد است. در ضمن، بنیاد همراه با این فعالیت، مجموعه ویژه نسخ اسلامی خود را به صورت میکروفرم تهیه می‌کند. بررسی‌های جهانی روشن کرده است که برخی از نسخ خطی اسلامی در شرایطی قرار

دارند که به سرعت رو به انهدام هستند و خطر این وجود دارد که به کلی از بین بروند. این موضوع به علت فقدان منابع مالی برای مراقبت از آنها در کشورهای فقیرتر است و همچنین به علت صدمات جنگ که بسیاری از مجموعه‌ها را در جاهایی نظیر بوسنی - هرزگوین و سومالی نابود کرده است. کار حفظ و مرمت آنها بسیار وقت‌گیر و هزینه‌بردار است و دسترسی به آنها بستگی زیاد به دولت‌ها و مسئولین کتابخانه‌ها دارد: مسأله دسترسی به اکثر مجموعه‌های خصوصی، مثل صحرای - جنوبی افریقا خیلی پیچیده‌تر است. بنابراین استفاده از فن‌آوری‌های (تکنولوژی) گوناگون برای استفاده جهت حفظ و نگهداری آنها مورد ملاحظه قرار گرفته است.

برای انجام احتیاط‌های لازم در استفاده از منابع مالی بنیاد، به انجام یک پروژه نمونه در قسمتی از نیجریه اقدام شد. این پروژه تهیه میکروفیلم از ۴۰۰۰ نسخه خطی در ایالت کادونا در تاندم همزمان با پروژه تهیه فهرست دست‌نویس است.

خط‌مشی بنیاد برای تهیه مجموعه نسخ خطی بوسیله تهیه نسخه میکروفرم از نسخ خطی مهم و با اهمیت از مجموعه‌های سراسر دنیا است. هیأت مدیره بنیاد نسخ خطی را از روی فهرست‌هایی که قبلاً چاپ شده‌اند انتخاب می‌کند و برنامه‌های دریافت نسخ انتخاب شده با تهیه کپی یا مبادله انجام خواهد شد.

کتابخانه

یک کتابخانه مرجع از مدارک چاپی جهت حمایت و تقویت پروژه‌های تحقیقاتی گوناگون، به ویژه مطالعه یا ویرایش نسخ خطی متون اسلامی مهم موجود در بنیاد تأسیس شده است. کتابخانه شامل ۱۵۰۰۰ جلد کتاب در دو طبقه و همچنین مواد غیرکتابی مانند (میکروفرم‌ها) خواهد بود. در حال حاضر،

References

1. "The Significance of Islamic Manuscripts". Proceedings of the Inaugural Conference of Al-Furqan Islamic Heritage Foundation. London, 1992.
2. Over 50 languages are included in the survey. For further details see: Index of Languages, World Survey of Islamic Manuscripts vol. 1, London, 1992, P.553, and vol. 2, London, 1993, PP. 703-704.
3. Hunwick, John O. "CEDRAB: The Centre de Documentation et de Recherches Ahmad Baba at Timbuktu". Sudanic Africa, 1992.
4. As far as the description of each manuscript is concerned the Foundation has provided a format Which contains the main features of cataloguing and handlisting, i.e., title, author, language, Subject, date of compilation, name of copyist, date of copying, dimensions, etc. All handlists will be in the Arabic script, but will bear the full title and full name of the author in the Library of Congress transliteration system as well.
5. See Sammlung arabischer Handschriften aus Mauretanien, by Ulrich Rebstock, Wiesbaden, 1989, PP. 278. and: Katalog der arabischen Handschriften in Mauretanien, prepared by U. Rebstock, R. Oswald and A. Wild abdalqadir, Beirut, 1988, PP. 160. Also C. Stewart of Illinois University has recorded some Islamic manuscripts from Mauritania in a database but it is still not clear what he will do with his data. The problem of his recording lies in the lack of any transliteration system.
6. The Foundation's "Albania" Survey gave a much smaller figure for these two collections. The figure here is based on a report of an Archaeographical Expedition to Albania (22nd August - 12th September 1992) received at the Foundation from W.R. Veder. University of Amsterdam. The report stated that all manuscripts including the Islamic ones were counted on this expedition.
7. Introduction to "Sudan", by R. O'Fabey, forthcoming in World Survey of Islamic Manuscripts, vol. III.
8. The main requirements for admission to a course is that applicants are a curator or in charge of a collection of Islamic Manuscripts in their native country, they possess a good knowledge of classical Arabic and are keen to continue to work in the field of Islamic manuscripts in their native country.
9. The proceedings of the first conference under the title The Significance of Islamic Manuscripts, London, 1992 has already been published by the Foundation in English (ISBN 1 873992 05 X) and Arabic (ISBN 1 873992 06 8). The proceedings of the codicology conference are being edited and will be published in 1994.

دسترسی به مدارک بنیاد را آسان تر می‌کند. بنابراین، بنیاد برای رسیدن به هدف نهایی خود که تبدیل این محل به یک مرکز اصلی برای تحقیق و مطالعه نسخ خطی اسلامی است و به روی تمام و محققین و دانشمندان در این زمینه باز خواهد بود، نهایت تلاش خود را بکار خواهد برد.

یادداشتها

1. هادی شریفی - دبیرکل الفرقان، بنیاد میراث اسلامی
2. آتش جعفرنژاد - عضو هیأت علمی، مرکز اطلاعات هسته‌ای - سازمان انرژی اتمی ایران
3. Sbarifi, Hadi, "Al Furgan Islamic Heritage Foundation: Its Goal, Scope and Achievements." In IFLA Journal, Vol. 20 (1994) No.3, PP 284-293.
4. Arabic, Persian, Turkish, Urdu, Swahili, Fulani, Malay, Hausa, Fulbe, Punjabi, Hindi, Pashto, Baluchi, Kurdish, Uighur, Yoruba.
5. Sub - Saharan Africa.
6. Handlist.
7. Somalia.
8. Ethiopia.
9. Albania, Bangladesh, Benin, Burkina Faso, China, Comoro Islands, Cyprus, Estonia, Gambia, Greece, Guinea, Guinea - Bissau, Japan, Kenya, Latvia, Lithuania, Malawi, Malaysia, New Zealand, Philippines, Sierra Leone, Somalia, South Africa, Sri - Lanka, Thailand, Togo.
10. Islamic Manuscripts.
11. Centre de Documentation et de Recherche Ahmad Baba.
12. UNESCO.
13. Institute Mouritanien de Recherche Scientifique.
14. Institute de Recherche en Sciences Humaines.
15. Université de Niamey.
16. Kaduna.
17. Northern History Research Scheme.
18. Institute of Language, Literature and History.
19. Academy of Science In Kazan, Tatarstan.
20. Baltic.
21. Vilnius.
22. Indira Ghandi Centre, Delhi.
23. Khartoum University.
24. Yemen.
25. Swahili.
26. Gujarati.

کتابخانه بیش از ۸۵۰۰ جلد کتاب که در زمینه‌های اصلی مطالعات اسلامی، به زبان‌های مهم اسلامی شامل عربی، فارسی، ترکی، اردو، سواحیلی^{۲۵}، گجراتی^{۲۶}، همچنین روسی و زبانهای اروپایی، نوشته شده گردآوری کرده است.

کتابخانه دارای فهرست‌های چاپی با اهمیت از نسخ خطی اسلامی است که به ترتیب نام کشور رده‌بندی شده است (حدود ۷۰۰ عنوان). این کتابخانه قصد دارد مجموعه جامعی در این زمینه تهیه کند و مدارک را در تمام شکل‌های موجود جمع‌آوری کند. به عنوان مثال، فتوکپی، میکروفیلم، میکروفیش و در آینده سی‌دی‌رام.

کتابخانه مجموعه خود را به دو زبان به صورت ماشینی ثبت کرده است که داده‌های کتابشناختی را به خط عربی و همین‌طور به خط لاتین شامل آوانویسی تمام زبانهای اسلامی ارائه می‌دهد. این بانک اطلاعات برای بنیاد انجام شده است، و چند منظوره است، تمام فیلدهای رکوردهای کتابشناختی، قابل جستجو به دو زبان هستند و گزارش‌های کلی گوناگون از بانک اطلاعاتی می‌تواند به هر دو زبان چاپ شود.

تمام مجموعه برای راحتی مراجعین به صورت قفسه باز در دسترس است، و کتابخانه برای مراجعه دانشمندان و محققین نسخ اسلامی با ارائه تقاضای کتبی آزاد است. به طور خلاصه،

تلاشهای بنیاد در دو هدف متمرکز شده است:
 تهیه فهرست دستنویس و فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی اسلامی در نقاط مختلف جهان
 حفظ و نگهداری و کپی نسخ خطی اسلامی.

در ضمن، بنیاد سعی دارد یک بانک اطلاعاتی، ایجاد نماید، که شامل تمام تحقیقات انجام گرفته در زمینه نسخ خطی اسلامی در دنیا خواهد بود.

شایان ذکر است که محل بنیاد در اروپا